

Попов В.Ж.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПАРАЛЕЛЬНИЙ СВІТ: БУДЕННЕ ЖИТТЯ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У 1917–1920 РР. НА ТЛІ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ

Історія повсякденності стала одним із напрямів історичного пошуку, що активно розроблялися в останні десятиліття. Багато дослідників звертають увагу на такий її різновид, як повсякденне життя пересічних громадян у надзвичайних ситуаціях, зумовлених революціями, війнами, стихійними лихами, епідеміями.

У період революції та громадянської війни 1917–1920 рр. в Україні міське населення було змушене пристосовуватися до політичних умов, що непередбачено змінювалися, і прагнуло реалізувати життєво важливі потреби, часто всупереч соціально-економічній нестабільності.

Особливістю людського життя було те, що воно тривало в будь-яких, іноді екстремальних умовах. Пріоритетною серед потреб була, звісно, потреба в продовольчому забезпеченні. Можливості для її задоволення обивателі шукали в ситуаціях, які іноді безпосередньо загрожували життю. Спроби забезпечити себе харчуванням та питвом робилися навіть під обстрілами. Не менш важливою була турбота про опалення в зимовий період, тому люди заготовляли паливо в безпосередній близькості від зони бойових дій.

Відтворення традиційних соціальних відносин відбувалося миттєво після виникнення мінімуму необхідних умов. Підприємці в будь-якій сфері діяльності розпочинали свою роботу під час установлення мінімального порядку, а іноді і за його відсутності, і займалися нею аж до прямої заборони з боку нової влади. Попит відповідав пропозиції, і формувався одночасно з нею. Наприклад, випуск газет, заборонених попередньою владою, відновлювався майже наступного дня. Фактично не припинявся навчальний процес, у крайньому разі навчання проводилося в домашніх умовах. Спроби жити колишнім життям уживалися навіть у момент зміни влади і пояснювалися інерційністю повсякденної свідомості.

Городяни намагалися зберегти колишні звички щодо традиційних свят та звичних видів дозвілля. Інтелігентні мешканці міст продовжували знайомитися з книжковими новинками, проводили піші прогулянки під супровід недалекої канонади, відвідували виставки, театри та одне одного.

Адміністративні органи колишнього режиму з відповідальністю ставилися до своїх службовців, намагалися останніми розпорядженнями забезпечити їх матеріально хоч на якийсь час, а іноді продовжували свою діяльність, максимально дистанціюючись від політики. Міські комунальні, соціальні, статистичні служби функціонували за будь-яких умов.

Ключові слова: революція 1917–1920 рр., суспільна психологія, самоорганізація суспільства, базові потреби, підприємницька діяльність.

Постановка проблеми. Вивчення історії повсякденності стало одним із найпопулярніших напрямів історичного пошуку останніх десятиліть. Важливим відгалуженням у науковому співтоваристві, яке розробляє відповідну тематику, є аналіз повсякденного життя в екстремальних умовах – у періоди воєн, революцій, глобальних криз. У таких історичних ситуаціях більш чітко визначається життєздатність соціальних структур, здійснюється спостереження за самовідновленням соціальних практик, надається характеристика абсолютності чи специфічності тих чи інших людських потреб. Для дослідження звичайного життя в незвичайних умовах значний науковий інтерес та величезний фактичний матеріал надає

стан міського середовища в Україні в період революції та громадянської війни 1917–1920 років.

Аналіз останніх досліджень. Наукове вивчення повсякденного життя населення в «екстремальні», «надзвичайні» періоди ґрунтувалося на розумінні повсякденності не як стійкого стандартного набору побутових вчинків, а як одного з виявів особливостей існування в умовах кризи. До цього напрямку належить монографія І.В. Нарського [1], де історія повсякденності є методологічною основою дослідження. Автор прагне визначити мотиви формування та техніку реалізації різних зразків поведінки, характеризує стратегії виживання людей у надзвичайних ситуаціях.

Пошук співвідношення норми та аномалії в повсякденній поведінці людей в екстремальних умовах став метою дослідження Н.Б. Лебіної [2]. Хоча в цій роботі повсякденне життя є об'єктом вивчення, але основою дослідження є концепція девіантної поведінки, яка виникає в умовах переломної епохи в буденних ситуаціях. Специфіка повсякденності в надзвичайних умовах масового терору стала предметом розгляду Ш. Фіцпатрік [3]. Подібна тематика щодо українських реалій періоду 1917–1920 років ще не потрапляла у сферу інтересів вітчизняних дослідників.

Постановка завдання. Мета статті – охарактеризувати специфіку повсякденного життя міського населення України у 1917–1920 рр. в усіх його виявах у моменти максимальної політичної нестабільності. Для реалізації мети передбачено вирішення таких завдань:

- визначити залежність між реалізацією потреб міського населення та конкретною військово-політичною ситуацією;

- проаналізувати зміни в повсякденній поведінці міських мешканців у процесі задоволення потреб різного рівня;

- розглянути особливості функціонування органів управління середньої та нижчої ланки як однієї зі структур повсякденності в періоди зміни влади.

Виклад основного матеріалу. Особливість людського життя полягає в тому, що воно продовжується та відтворюється в будь-яких, навіть екстремальних умовах. У період революції та громадянської війни 1917–1920 рр. міське населення намагалося пристосуватися до умов життя, що стрімко змінювалися, і реалізовувало свої базові потреби, не реагуючи на соціально-політичну нестабільність, а іноді і всупереч їй.

На першому місці серед базових потреб була, звичайно, необхідність забезпечити хоча б мінімальне харчування та пиття. Можливості задоволення цих потреб обивателі були змушені шукати в будь-яких умовах, навіть якщо вони безпосередньо загрожували життю. У січні 1918 р. у Києві у дні наступу більшовиків обстріл міста тривав дванадцять днів. Коли у городян «вичерпалися продовольчі запаси», знайшлась, за спогадами С. Сумського, якась покоївка, що відрізнялася «особливою хоробрістю» та примудрялася «раз на два дні вчиняти кудись експедиції за хлібом» [4, с. 103].

С. Сумського вражала нерозсудливість обивателів, що в перший день обстрілу стояли в черзі біля булочної на Хрещатику, причому черга була

настільки довгою, що розкинулася по всій вулиці і навіть завертала на Фундукліївську. Коли снаряд розірвався недалеко від черги і один із тих, хто стояв у ній, був убитий, люди не розбіглися. «Натовп шарахнувся, притулився до стін будинків, але за кілька хвилин знову вишикувався в чергу» [4, с. 105].

Кияни хоч і були захоплені подіями січня 1918 р. зненацька, однак швидко освоїлися зі своїм новим становищем. «Незабаром усі навчилися користуватися моментами затишшя, щоб закупити провізії на сусідній вулиці, зачерпнути відро води на монастирському дворі, як у середні віки, дістати на вагу золота кілька свічок» [5, с. 17].

Катеринославський викладач Г. Ігренев був свідком боротьби за місто між петлюрівцями та махновцями і стикався у своїх побутових турботах як із тими, так і з іншими. «Коли рано-вранці ми з дружиною вирушили на найближчий ринок, щоб запастися припасами перед майбутніми подіями, петлюрівські солдати наполегливо пропонували публіці розійтися» [4, с. 190].

За кілька днів господарями кварталу стали вже махновці. Коли знов закінчилися харчі, «дружина зважилася, користуючись затишшям, вийти на площу пошукати продовольства. Махновці впізнали її і дозволили пройти: «А, ти з того будинку будеш? Ну йди, йди, тільки швидше! А то нам треба стріляти. Ми зачекаємо, але недовго». Коли за десять хвилин дружина повернулася, роздобувши хліба, справді почалася відчайдушна стрілянина» [4, с. 192].

Завершення січневих боїв за встановлення радянської влади в Одесі в 1918 р. супроводжувалося пожвавленням вулиць, заповнених натовпом городян. Ще напередодні в місті велася запекла стрілянина, а вже наступного дня, 17 січня, «відкрилися пекарні, деякі молочні. На розі Жуковського та Рішельєвської на узбіччі тротуару – дві калюжі крові. Витерти їх нема кому, і перехожі ступають до них, залишаючи далі по тротуару червоні відбитки підшав. Між обома калюжами розкинув свій похідний столик грек – торговець східними солодощами. У покупцях браку немає» [6, арк. 48].

Наприкінці серпня 1919 р. колишній офіцер В.В. Корсак спостерігав за київськими реаліями в дні наближення до міста білогвардійців. Вони були вже на околицях, було добре чути артилерійську канонаду. Проте продовжувала працювати залізнична їдальня, причому «перед нею вже стояв довгий хвіст». Корсак «із нальоту захопив місце». Співробітниця їдальні, яку автор чомусь

назав «поганою бабою», поставила перед відвідувачем «мисочку якогось брандахлисту (юшки), і тарілочку з картоплею». Корсак «швидко проковтнув свій обід, розплатився і вийшов» [7, с. 184].

На початку жовтня 1919 р., перед недовгим поверненням до Києва більшовиків, Корсак прийшов за хлібом у булочну, де зібралася велика черга, «попри ранню годину». Хоча з боку Святошина долинала артилерійська стрілянина, «ніхто нею не цікавився, увага всіх була зосереджена на дверях булочної». Автор отримав пайок, і вирушив додому, прислухаючись до стрілянини. «На вулицях тривоги не помічалось. Перехожі, що траплялися назустріч, поспішали у своїх справах, і з заздністю поглядали на мою ношу» [7, с. 230].

При черговому загостренні ситуації мешканці одного з багатоквартирних київських будинків зібралися в одного із сусідів і разом розраховували кількість води, що була в них, і час, на який її вистачить. Один зі співрозмовників запропонував «винайдений ним спосіб вгамувати спрагу – смоктати моркву». Хазяйка «з обуренням» відкинула ідею: «Краще я сама піду за водою на Дніпро. «Нікуди ви не підете, а самі прийдете до мене за морквою», – філософськи відповів мешканець» [8, с. 219].

Наближення «червоних» до Одеси наприкінці 1919 р. створило у місті обстановку хаосу, в якій, проте, швидко зорієнтувалися деякі городяни: «Крамниці були відкриті. Отримавши великі суми грошей, люди брали в облогу крамниці, запасуючись хлібом і продуктами на довгий час. Наймолодші купували вино. Судоми міста ознаменувалися небувалим буянням, розгулом та пияцтвом» [9, с. 75].

Кияни, які очікували від майбутнього лише погіршення свого становища, використовували будь-яку можливість зробити запаси продовольства, навіть безпосередньо в момент чергової зміни влади. Коли польські війська залишали Київ у червні 1920 року, вони підпалили міські склади. «Місто прийняло страшний і огидний вигляд суцільного і шаленого мародерства. По всіх вулицях тяглися люди з мішками, ящиками та відрами: пудами тягли какао, шоколад, сотнями банок – консерви. Усе це на вулиці перепродавалося» [10, с. 46].

Щоб пережити зиму, обивателі виявляли чудеса хоробрості та винахідливості. Луганський більшовик В. Пугачов, який працював у білогвардійському тилу та переходив восени 1919 р. лінію фронту, звернув увагу, що у лісі мирні громадяни рубали дрова, не зважаючи на бойові дії [11, с. 592].

На початку жовтня 1919 р. академік В.І. Вернадський записав у щоденнику, що о п'ятій ранку всі мешканці його київської квартири прокинулися від канонади. Вікна були вибиті вибухом, але сусіди придумали використовувати як шибки скло з книжкових шаф та картин [12, с. 171].

Обивателі всіляко користувалися становищем України як прифронтової смуги в Першій світовій війні. Сотник УГА О. Станімір згадував, що українська територія після розвалу фронту та розпуску старої армії «стала свого роду військовим арсеналом щодо всякої зброї, амуніції та мундирів. Це величезне майно розбазарили різні повстанські отамани, потім тим майном торгували вдома і публічно на базарах» [13, с. 178].

Сучасник подій В. Кравченко вражався вмінням співгромадян пристосуватися до умов життя, що стрімко погіршувалися: «У цих незгодах та переходах громадянської війни, у цьому безладді та небезпеках, звичайне життя якось йшло собі далі. Ми далі працювали, вчилися, їли, спали, читали і сміялися, знаходили собі нових приятелів», і навіть будували плани на майбутнє [14, с. 11].

У момент зміни влади інерційність повсякденної свідомості виявлялася у спробах жити звичним життям. Управлінські структури колишнього режиму прагнули виконувати свої функції незалежно від політичної ситуації, а також намагалися забезпечити свій апарат засобами існування на якийсь час. Так, під час наступу на Київ військ Петлюри наприкінці 1918 р. співробітник адміністрації гетьмана П.П. Скоропадського В.А. Ауєрбах згадував, що «під час облоги міста, що тривала близько трьох тижнів, до самого взяття Києва в конторах працювали, хоча петлюрівці вже були за кілька верст від міста» [15, арк. 89].

4 січня 1919 р. газета «Південний край» повідомила про відступ з Харкова останніх частин українських військ. «Близько полудня до міста прибули передові роз'їзди радянської армії. Військові, що вступили, перебувають у повному бойовому порядку. Жодних ексцесів при занятті міста не сталося». І на тій же сторінці Товариство грамотності оголосило про підготовку «обласної виставки з позашкільної освіти» [16]. Працівники міської управи Харкова повністю отримали платню за грудень, і навіть за першу половину січня – все, що дозволяла наявна «готівка каси» [16].

В Одесі наприкінці 1919 р., у зв'язку з наближенням більшовиків, «у військових та цивільних установах спільно готувалися відомості та видавали платню за шість місяців уперед.

З державного банку вивозилися вантажівки грошей» [9, с. 75].

У лютому 1920 р. завідувач Харківського адресного столу доповідав губернському ревкому, що ще у травні минулого року прийнято ухвалу про переєстрацію всіх мешканців Харкова. І хоча «здійснити цей захід з причини політичних подій не виявилось можливим», однак збір відомостей від громадян тривав безперервно, як за більшовиків, так і за добровольців. Проте необхідність переєстрації збереглася, оскільки «напередодні відходу «білих» відомості з дільниць до столу не надходили» [17, арк. 335].

Шкільні вчителі за більшовиків «більше року не отримували жодної плати, а працювали вони у виключно важких умовах військової обстановки; неодноразово учні розпускалися зі шкіл вже тоді, коли рвалися снаряди або чути було клацання кулеметів». Тим не менш, освітній процес так-сяк тривав, «більшість учнів стали брати приватні уроки вдома» [18, с. 52].

Журнал педагогічних нарад приватної гімназії Локтюшової в Луганську вівся з вересня 1918 по грудень 1919 р. Попри те, що за цей час у місті кілька разів змінилася влада, на сторінках журналу на ці події немає й найменшого натяку. Його сторінки заповнені аналізом успішності гімназисток та протестами батьків проти необґрунтованих, на їхню думку, оцінок [19].

У вир політичних подій виявилися втягнуті різні категорії населення, у тому числі абсолютно аполітичні за визначенням. У жовтні 1918 р. у Харкові громадські діячі намагалися влаштувати долю дітей, евакуйованих свого часу з Петрограда. Ця проблема була пов'язана з численними перешкодами, викликаними політичною невизначеністю. З метою допомоги порятунку дітей до Харкова прибув петроградський адвокат Е. Копп. Основними його співрозмовниками були співробітники місцевого відділу громадського піклування, зокрема його керівник Францкевич. Незважаючи на щире бажання допомогти нещасним дітям, реалізувати його виявилось непросто.

Копп, Францкевич, їхні колеги зверталися по допомогу до письменника В.Г. Короленка, планували «використовувати літературні сили у Харкові, в особі О.М. Толстого та інших, а також звернутися до артистів», збирали кошти для дітей шляхом влаштування благодійних «концертів, спектаклів, днів квітки та іншого». Клопотання перед урядом України визнано передчасним, оскільки «для успіху справи необхідно заручитися підтримкою громадської думки». Пропози-

ція звернутися до німців, «фактичних господарів України», викликала негайну реакцію «не надавати питанню політичного забарвлення». Імовірне ставлення до долі дітей радянської влади, встановлення якої очікувалося в найближчій перспективі, легковажно не бралось до уваги: «Евакуація дітей може бути здійснена за будь-якого уряду». Запланована раніше евакуація дітей на Волгу вважалась неможливою після виступу чехословацького корпусу. Щоб уникнути надмірної політизації гуманітарної проблеми, пропонувалося «надавати дітям допомогу під прапором Червоного Хреста» або «звернутися із закликом до населення, просити його взяти дітей на тимчасове піклування» [20, арк. 228–229].

У жовтні 1918 р., ще за гетьмана, міністр землеробства розпорядився відкрити сільськогосподарську школу в Зміївському повіті Харківської губернії. При школі планувалося створення гуртожитку і проголошувалося можливим навчання 60 хлопчиків, від 13 років і більше, з числа вихованців Харківського земства. Бюрократична машина функціонувала неквапливо, тому хлопчиків було зібрано у Харківському притулку для відправлення до школи лише 25 грудня. Від керівника школи очікувалося вживання необхідних заходів, оскільки гроші були вже переведені. Але за два з надлишком місяці влада гетьмана змінилася на Директорію, до Харкова вже наближалися більшовики, тому доля як переведених грошей, так і зібраних дітей остаточно не була вирішена та залишилася невідомою, принаймні в архівних документах [21, арк. 65, 78].

Люди часто стикалися з необхідністю пояснити свою поведінку за попередніх режимів, як правило, за відсутності документальних підтверджень. У квітні 1920 р. член правління Союзу поштово-телеграфних службовців Г. Генюк повідомив губернський ревком, що перед приходом до міста Добровольчої армії не зміг евакуюватися, оскільки «захворів на висипний тиф і пролежав до серпня 1919 р. в Сумах». Одужавши, він 20 серпня повернувся до Харкова, і нібито почав «підпільну роботу». Губернське управління Народного зв'язку відмовилося оплачувати період його діяльності з 1 серпня по 12 грудня, тобто час перебування в місті білогвардійців, оскільки «підпільна робота поза їх компетенцією» [22, арк. 151, 151 об., 152].

Підприємці в будь-якій сфері діяльності розпочинали свою роботу при встановленні мінімального порядку, а часом і за його відсутності, і займалися нею аж до прямої заборони з боку нової

влади. У 1918 р. тритижнева подорож В.А. Ауербаха Україною була відзначена безліччю пригод, але одна зустріч вразила його особливо. У вагон увійшов «дивний молодик», який виявився відомим дресирувальником Анатолієм Дуровим. «Як ні в чому не бувало, він здійснював турне, переміщуючи із собою цирк у кількох товарних вагонах, тоді як самотній людині було важко проїхати. Війна та анархія, а він говорив про успіх та повний збір» [15, арк. 94].

В Одесі в грудні 1918 р. неодноразово спалахувала стрілянина з невідомими учасниками. Уночі 1 грудня під вікнами одного з місцевих готелів почалася стрілянина. «Хтось обстрілював готель із двох сторін розривними кулями. Готель відповідав із кулемета. Усе це в непроглядній темряві». Жоден із постояльців не залишив свій тимчасовий притулок [23, арк. 9 об.].

Штабс-капітан П.П. Куксін у розповіді про взяття Одеси військами Григор'єва у квітні 1919 р., зазначав, що великі магазини були закриті, а в невеликих майже не залишилося товарів. «Кабаре та вар'єте були закриті всі без винятку, оскільки майже всі власники та багато артистів втекли з Одеси», але не припиняли своєї роботи кінематографи [24, арк. 19].

Київська студентка, яка кілька місяців у 1919 р. вела щоденник, 30 серпня «годині о п'ятій вечора вийшла помилуватися евакуацією». Місто залишали більшовики у зв'язку з наближенням білогвардійців. Тим не менш, у цей складний момент у Миколаївському парку усі охочі могли перевірити свою вагу. Студентка скористалася послугою, щоб дізнатися, як відбився більшовизм на здоров'ї. Отриманий результат здався дівчині «непристойним» – 2 пуди 38 фунтів. «Не дивно, ми все гірше і гірше харчуємось. На 9 дорослих людей іде в день лише 2 фунти м'яса» [25, с. 227].

Потяги ходили хай і нерегулярно, але незалежно від переміщення фронтів. Більшовицькі підпільники, зупинившись у селі неподалік Полтави, «дочекалися заняття цього села білогвардійцями, таким чином опинившись у них». Назад, за їхньою інформацією, вдалося пробратися за «виключно сприятливих» обставин. Виїхавши залізницею з Харкова у напрямку Курська, на станції Польовій вони вже опинилися у своїх, тоді як Курськ ще не був зайнятий червоними. «Пропусків та дозволів ніде не доводилося отримувати» [26, арк. 17].

Пересічні городяни зберігали вірність довіреним звичкам, навіть якщо це було пов'язано з ризиком для життя. Після кількох днів збройної

боротьби на вулицях Києва у листопаді 1917 року колишнє життя налагодилося достатньо швидко, порівняно з наступними потрясіннями. «Знову виходять газети, дзвонять на вулицях трамваї. Відкрилися театри, навчальні заклади, ресторани та кафе. Вулиці знову облітаються різноманітними чергами. Все честь честю. Проте київський громадянин не одужав ще від давнього переляку, розмовляє більше обережно, пошепки, невизначено» [27].

Установлення відносної стабільності, хоч і тимчасове, як з'ясувалося невдовзі, сприймалося обивателями як повернення до колишнього життя, що підтверджували і газетні оголошення. Улітку та восени 1918 р. газети рясніли пропозиціями про продаж дачних ділянок «на рибній річці Донець, від Харкова дві години їзди» [28], у дачному селищі «Сонцедар», у селищі Кремінне [29]. Читачів переконували в тому, що «розмови про заборону в'їзду до Криму не мають жодних підстав», а в'їзд на південний берег Криму «безперешкодний». Потік відпочивальників у 1918 р. був незначним, тому пропонувалися найрізноманітніші і доступні за ціною варіанти поселення [30].

Уже згадуваний В.А. Ауербах зазначав, що протягом трьох тижнів облоги Києва петлюрівцями «населення так звикло до артилерійської стрільби, що, не помічаючи гулу гармат, публіка гуляла, сміялася, ходила в кінематографи, спекулювала, обідала, спала і взагалі поводитися так, нібито нічого не відбувалося. До самого взяття Києва були відкриті магазини» [15, арк. 89].

Затяті театри відвідували вистави в самих, здавалося б, невідповідних умовах. Наближення до Києва військ Директорії викликало у місті тривожні чутки. У п'ятницю 30 листопада (13 грудня 1918 р.), «у більшості театрів виникла думка скасувати призначені вистави». Вечірні газети своїм оптимізмом нав'яли обивателям упевненість у тому, що «нормальне життя в місті нічим порушене бути не може». Керівництво київських театрів вирішило не скасовувати вистави, що відбулися, «при нікчемній, щоправда, кількості публіки». У суботу 1 (14) грудня в одному з міських театрів знову відбулася вистава, «попри вкрай тривожний настрій у місті, незважаючи на пустелю вулиць». У залі були навіть глядачі. «Спектакль лише розпочався з деяким запізненням унаслідок пізнього прибуття до театру деяких артистів. Ішла «Тоска» у звичайному складі виконавців. З неділі 2 (15) грудня театри розпочали роботу у звичайному режимі [31].

Громадяни продовжували відзначати традиційні свята, ходили один до одного в гості або

просто прогулювалися звичними маршрутами. Кияни в період боїв у місті в січні 1918 р. в моменти затишшя примудрялися «відвідати друзів у віддалених кварталах, що менш зазнавали обстрілу, ніж у центрі міста» [5, с. 17]. Коли стрілянина віддалялася, так і не припиняючись, викладач з Катеринослава Ігренев «спостерігав здалеку за розривами снарядів, і гуляв спокійним містом, що відпочивало без влади» [4, с. 195].

Харків'яни звикли до постійної нічної стрілянини, і на безлюдних вулицях іноді виднілися рідкісні перехожі, що пересувалися особливим чином. «Крізь рідкісні проміжки між поривами вітру лунають то близькі, то далекі постріли з гвинтівки. Після кожного близького пострілу запізнілий пішохід бігом і без оглядки долає коротку відстань до найближчого великого предмета, щоб сховатися. Зупиняється, переводить дух і, почекавши момент, зривається і біжить далі» [32, с. 24].

Не чекаючи на закінчення боротьби «червоних» із «білими» за Київ у серпні 1919 р., городяни відзначали перемогу Добровольчої армії. «Гриміли гармати, під їхній гуркіт дзвеніли склянки, і, зібравшись усі разом, ми пили за тих, кого вважали своїми рятівниками» [8, с. 216].

У київському ресторані «Підвал Кривого Джиммі» «надзвичайно урочисто, галасливо та весело» відбулася зустріч Нового, 1919-го року. «Незважаючи на те, що рух вулицями дозволявся тільки до першої години ночі, публіка, що наповнила підвал, веселилася до глибокої ночі» [33].

На межі 1919–1920 років одним із найкримінальніших міст уважалася Одеса. «У жодному місті Росії не було такої кількості «нальотів», тобто розбійницьких нападів удень і вночі, на вулицях та в будинках». Виходити вечорами було небезпечно, з настанням темної пори на вулицях постійно виникала стрілянина. О.М. Трубецької згадував: «Повертаючись додому після зустрічі Нового року, один мій знайомий нарахував понад 140 пострілів» [34, с. 164]. Проте цей знайомий ризикнув вийти з дому, щоб у дружній компанії зустріти Новий, 1920 рік. Вірність традиції пере-силала страх.

Інтелігентні городяни продовжували знайомитися з книжковими новинками, хоча це було пов'язано з багатьма труднощами. Журналіст «Південного краю» зазначав: «Слово – єдиний скарб, що залишився нам після великої катастрофи. Ми навчилися цінувати книжку. Були речі, які ходили в рукописних списках. Випадково та контрабандно дарувала 1918 року нас література своїми коштовностями» [35].

Люди, які цікавилися поточними подіями, з нетерпінням чекали на вихід газет. На вулицях Одеси вже наступного дня після завершення січневих боїв 1918 р., 17 січня, «з'явилися газетники з «Голосом революції», єдиною газетою, що виходила цими днями» [6, арк. 48]. Негайно після приходу до Києва Добровольчої армії «у кіосках з'явився вже «Киянин», за яким вишикувалися довгі черги. «У першому номері, у передовій статті, автор повідомляв, що було передбачення про те, як після десяти несправжніх влад прийде одинадцята – справжня, довговічна. Цією владою, за словами автора, і була «добровольча» [7, с. 194].

Менша частина міського населення, скориставшись політичною плутаниною, займалася спекуляцією, що супроводжувалася нестримними витратами неправедно нажитих грошей: «Ніхто навіть смутно не уявляє собі, яку шалену безліч грошей пропалоє Харків день і ніч, які річки грошей ллються в незліченних театрах, кафе, ресторанах, клубах, кабаре... Десять там вирує боротьба, люди працюють і вмирають за якісь гасла, а тут ідуть гравці з невичерпним потоком грошей, шалених грошей нашого шаленого часу найбільшої соціальної катастрофи, яку тільки бачив колись світ» [36].

Як завжди, в умовах абсолютної невизначеності, невпевненості в майбутньому, пожвавилися всілякі віщуни та ворожки. «Дізнатися про свою долю» пропонувалося читачам «Південного краю» за допомогою «відомого окультиста В.Д.Ф., редактора журналу «Питання хіромантиї та гіпнотизму» та газети «Вісник окультизму та спиритизму», що приїхав до Харкова після «15 років безперервної практики у Москві» [37].

Київський адвокат О.О. Гольденвейзер дав характеристику життя міста в періоді безвладдя, які часто наставали в хаосі громадянської війни, коли одна збройна сила залишала Київ, а інша лише наближалася. Іноді такі обставини зберігалися кілька днів, і за цей час населення переконувалося в тому, що «відсутність уряду теж є своєрідною формою державного устрою, до того ж, мабуть, не найгіршою. Панував досконалий спокій, магазини були відкриті, базари торгували, візники їздили. Було тільки якийсь незатишно-тихо» [4, с. 52].

Висновки. Таким чином, людські потреби першого рівня, від яких залежить виживання індивіда, задовольнялися незалежно від наявності або відсутності прямої загрози життю за умов бойових дій громадянської війни. Обивателі не звертали уваги на артилерійські обстріли, на озброєних людей, що належали до протиборчих таборів,

на хаотичну стрілянину. Перспектива померти від голоду і спраги або від холоду змушувала ігнорувати потенційну небезпеку стати жертвою військового протистояння.

Якщо говорити про потреби інших, більш високих рівнів, як-от спілкування або змістовне дозвілля, то їх реалізація здійснювалася під акомпанемент гарматної канонади або гвинтівкової стрільби. Городяни ходили один до одного в гості та на прогулянки, разом відзначали свята, відвідували театри, нетерпляче чекали на вихід газет.

Ще однією особливістю повсякденного життя в умовах війни було прагнення до останньої можливості зберігати ознаки колишньої стабільності у вигляді традиційної підприємницької діяльності або звичної служби в знайомій установі. Тут виявилися, з одного боку, певна інерційність повсякденної свідомості, яка прагнула відтворити хоча б сурогат колишнього життя, з іншого – відтворення традиційних соціальних практик у разі виникнення хоча б мінімальних зовнішніх умов.

Список літератури:

1. Нарский И.В. Жизнь в катастрофе: Будни населения Урала в 1917–1922 гг. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 632 с.
2. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города 1920–1930 гг. URL: <http://razym.ru/naukaobraz/istoriya/124571-n-b-lebina-povsednevnyaya-zhizn-sovetskogo-goroda-1920-1930-gg.html>
3. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30е годы: город. Москва : РОССПЭН, 2001. 336 с.
4. Революция на Украине по мемуарам белых. Репринтное воспроизведение издания 1930 г. Киев : Политиздат, 1990 г. 436 с.
5. Лейхтенбергский Г.Н. Воспоминания об «Украине». 1917–1918. Берлин : к-во «Детинец», 1921. 52 с.
6. Російський державний архів соціально-політичної історії (РГАСПИ). Ф. 71. Оп. 34. Спр. 102а. 220 арк.
7. Красная смута: сб. ист. лит. произв. Москва : Содружество «Посев», 2011. 624 с.
8. Очерки жизни в Киеве в 1919–1920 гг. Л. Л-ой. *Архив русской революции*. Москва : Терра-Политиздат, 1991. Т. 3. 274 с.
9. В.П. Катаев. Почти дневник. Москва : Советский писатель, 1962. 544 с.
10. Д.О. Заславский. Поляки в Киеве в 1920 году. Петроград : изд-во «Былое», 1922. 48 с.
11. Гражданская война на Украине. Том 2. Под редакцией проф. С.М. Короливского. Киев, 1967. 916 с.
12. Вернадський В.І. Щоденники (1917–1921). *Вибрані наук. праці акад. В.І. Вернадського*. Київ : НАНУ, 2011. Том 9. 326 с.
13. Станімір О. Моя участь у визвольних змаганнях. Торонто, 1966. 192 с.
14. Кравченко В. Я выбрав волю. Торонто : Друкарня «Українського робітника», 1948. 493 с.
15. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ). Ф. 5881. Оп. 2. Спр. 232. 125 арк.
16. Южный край. 4 января 1919 г. № 4.
17. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. Р-202. Оп. 2. Спр. 11с. 358 арк.
18. А. Мартынов. Мои украинские впечатления и размышления. Москва-Петроград : Государственное издательство, 1923. 75 с.
19. Державний архів Луганської області (ДАЛО). Ф. 38. Оп. 1. Спр. 12. 54 арк.
20. ДАХО. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 3453. 302 арк.
21. ДАХО. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 3461. 198 арк.
22. ДАХО. Ф. Р-202. Оп. 1. Спр. 17. 166 арк.
23. Державний військовий історичний архів (ДВІА). Ф. 1410. Оп. 1. Спр. 13. 38 арк.
24. ДАРФ. Ф. 5881. Оп. 2. Спр. 435. 27 арк.
25. Дневник и воспоминания киевской студентки (1919 – 1920 гг.). *Архив русской революции*. Том 15. Берлин : издательство «Слово», 1924 г. 345 с.
26. Центральний державний архів громадських організацій (ЦДАГО). Ф. 71. Оп. 34. Спр. 1285. 85 арк.
27. Киевская мысль. 8 ноября 1917 г. № 139.
28. Южный край. 30 июня 1918 г. № 63.
29. Южный край. 1 октября 1918 г. № 135.
30. Южный край. 16 июля 1918 г. № 75.
31. Последние новости. Киев. 2 (15) декабря 1918 г.
32. А. Слободской. Это было... (на Украине и в Крыму в 1918–1920 гг.). Харьков: «Пролетарий», 1926. 102 с.
33. Театрал. Ежедневная газета. 3–4 января 1919 г. № 2.
34. Из путевых заметок беженца. *Архив русской революции*. Том 18. Берлин: «Слово», 1926 г. 319 с.

35. Южный край. 2 января 1919 г. № 2.
36. Южный край. 14 декабря 1918 г. № 179.
37. Южный край. 3 ноября 1918 г. № 163.

Popov V.Zh. PARALLEL WORLD: EVERYDAY LIFE OF THE URBAN POPULATION OF UKRAINE IN 1917–1920 AGAINST THE BACKDROP OF HISTORICAL EVENTS

The history of everyday life in recent decades has become one of the most actively developed subjects in historical research. Many researchers pay attention to such a variety as the everyday life of ordinary citizens in emergency situations caused by revolutions, wars, natural disasters and epidemics.

During the revolution and civil war in 1917–1920 in Ukraine, the urban population was forced to adapt to unpredictable changing political conditions, and sought to meet vital needs, often in spite of socio-economic instability.

A feature of human life was that it continued in the most extreme conditions. The priority among the needs was, of course, the need for food supplies. The inhabitants were looking for opportunities to satisfy it in any conditions, sometimes directly risking death. Attempts to provide themselves with food and drink were made even under shelling. Equally important was the concern for heating in the winter, so people procured fuel in the immediate vicinity of the war zone.

Reproduction of traditional social relations took place alongside the restoration of the minimum necessary conditions. Entrepreneurs in any field of activity began their work once the minimum order was established, and sometimes operated even in its absence, and were engaged in it until the direct ban of the new government. The demand was corresponded to the supply, and was formed at the same time. For example, the publication of newspapers banned by the previous government resumed practically the next day. In fact, the educational process did not stop, and, in extreme cases, the lessons were conducted at home. Attempts to live their former life were made by the people of Kiev immediately at the time of the change of power, and these attempts were explained by the desire of the people to live life as if the drastic changes never happened.

The people of Kiev tried to preserve their old habits with regard to traditional holidays and familiar forms of leisure. The intelligent townspeople continued to get acquainted with the novelties of books, took walks under the nearby cannonade, visited exhibitions, theatres and each other.

The administrative bodies of the previous regime treated their employees responsibly, and attempted, as per their final orders, to provide them financially for at least some period, and sometimes continued their activities, distancing themselves as much as possible from politics. City communal, social, and statistical services managed to function under harsh conditions, and they managed to do a great deal.

Key words: *revolution of 1917–1920, social psychology, self-organization of society, basic needs, entrepreneurial activity.*